

RECENSIES

CONTRA-FACTICITEIT EN GELDIGHEID: DE STAAT VAN DE DISCUSSIE

Frédéric Vandenberghe

Recensie van: Jürgen Habermas, Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1992, 667 p., DM 48.

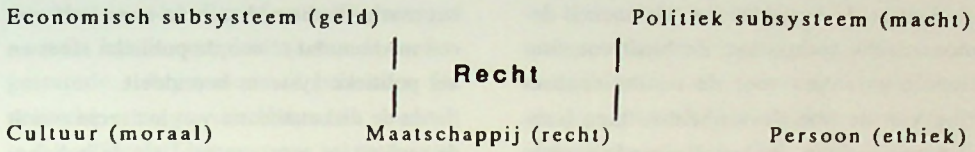
Eerst was er het blauwe monster, nu is er ook een blauwe draak. Het nieuwe boek van Habermas, ongetwijfeld het meest utopische dat hij tot nog toe geschreven heeft, laat zich lezen als een academische uitwerking van zijn *Kleine politische Schriften*. Habermas neemt de democratische leidraad weer op die hij in *Stukturwandel der Öffentlichkeit* ontsponnen had, introduceert de diskurstheoretische beschouwingen van *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, vermenigvuldigt de diskurstypes (pragmatische, ethisch-politieke, morele diskursen, enz.), brengt die samen in een procedureel model van de politieke wilsvorming en corrigeert tenslotte de eenzijdigheid van de louter defensieve strategie, die hij aan het eind van de *Theorie des kommunikativen Handelns* ontvouwd had, met een pleidooi voor een vergaande moralisering van de politiek.

Die correctie, om niet te zeggen hypercorrectie, is de drijvende kracht van zijn betoog. Habermas verdedigt met animo het republikeinse project van de radicale, doch zelfbegrenzende democratisering van de maatschappij en roept op tot een algemene mobilisering van de communicatieve krachten van de leefwereld tegen de koloniserende macht van het systeem. De com-

municatieve tegenmacht van de openbaarheid moet op het politieke systeem een dergelijke legitimatiedruk uitoefenen en de verzelfstandiging van de administratieve macht zodanig aan banden leggen dat uiteindelijk een nieuw evenwicht ontstaat tussen de domesticerende kracht van de solidariteit in de leefwereld en het reïficerende geweld van het geld en de administratieve macht. Aan de kolonisering van de leefwereld door de economische en de politieke subsystemen moet een eind gemaakt worden en dit kan slechts geschieden door een politiek die werkelijk afgestemd is op de wil van de burgers en die de democratische impulsen van de leefwereld actief aanwendt om een effectieve invloed uit te oefenen op de zelfregulatie van de verzelfstandigde subsystemen van de staat en de economie. Wat Habermas dus voor ogen staat is een radicaal-democratische transformatie van de politieke legitimatie- en besluitvormingsprocessen die uiteindelijk leidt tot een ideaal maatschappelijk bestel waarin in laatste instantie alle macht van de burgers uitgaat.

Faktizität und Geltung, waarvan de essentie reeds in het artikel 'Volkssouveränität als Verfahren' vervat was, kan beschouwd worden als een politieke slotbeschouwing bij de *Theorie des kommunikativen Handelns*. De nieuwigheid ligt in de invoering van het recht als handelingsstelsel dat tussen de leefwereld en het systeem bemiddelt en de daarmee gepaard gaande overgang van een "zweistufig" naar een "dreistufig" maatschappijmodel, dat er als volgt uitziet:

Stelsel

Leefwereld

Het recht bevindt zich op de naad van de leefwereld en het systeem. Hoewel het deel uitmaakt van de leefwereld (maatschappelijke component) fungeert het als een transformator die de communicatiestroom van de leefwereld versterkt en sociaalintegratieve impulsen doorgeeft aan het systeem. Het recht institutionaliseert de normen en de regels van het dagelijkse leven en zorgt ervoor dat ze bekrachtigd en nageleefd worden in alle sferen van het maatschappelijke leven. Net als Parsons vat Habermas het recht op als een transmissieriem die het mogelijk maakt om de solidariteit van de persoonlijke verhoudingen, in een abstracte maar bindende vorm, over te brengen naar de anonieme verhoudingen tussen rechtspersonen die onze functioneel gedifferentieerde maatschappijen kenmerken. Het recht, dat op communicatieve wijze het strategisch handelen reguleert en derhalve bijdraagt tot de sociale integratie van de maatschappij, kan zowel beschouwd worden vanuit het oogpunt van de feitelijkheid, als dat van de contrafactische geldigheid. In het eerste geval, als een stelsel van dwingende wetten die van staatswege opgelegd zijn en die de marge van het strategische handelen beperken; in het laatste geval, als een geheel van bindende regels die legitiem zijn voor zover de wetgeving berust op een geldige procedure die waarborgt dat ze de instemming zouden kunnen vinden van alle staatsburgers indien een rationele discussie zou plaatsvinden.

Habermas is vooral geïnteresseerd in de geldigheidsproblematiek. Hij wil het idee van de democratische rechtsstaat rationeel reconstrueren en voorzien van diskurstheoretische grondslagen. Zijn hoofdthese is dat de geldigheid van het recht en de legitimiteit van de staatsmacht in laatste instantie teruggevoerd moeten worden op het democratische principe van de volkssoevereiniteit: in principe geldt slechts dat recht en die macht als legitiem, die de vrije en gelijke staatsburgers zichzelf zouden gegeven hebben als ze actief en in alle openbaarheid aan de rationele menings- en besluitvormingsprocessen van de deliberatieve politiek hadden deelgenomen.

Met zijn diskurstheoretische herformulering van het principe van de volkssoevereiniteit wil Habermas een brug slaan tussen het republikanisme en het liberalisme. Voor zover de legitimiteit van een politieke beslissing niet meer afhangt van het feit dat ze de wil van allen vertegenwoordigt, maar wel daarvan dat ze voortvloeit uit de contrafactisch doorgevoerde deliberatie van allen, sluit ze volgens Habermas de tirannie van de meerderheid uit en garandeert ze dat de politieke participatie (publiek-rechtelijke autonomie) niet ten koste gaat van de individuele vrijheid (privaat-rechtelijke autonomie). Maar als de legitimiteit van het recht in laatste instantie afhangt van de diskursieve wils- en meningsvorming in de openbaarheid, dan moet de mogelijkheid tot politieke participatie van

allen ook principieel gewaarborgd worden en in de grondwet vastgelegd worden.

Dat is de basisidee van de sociaal-democratische rechtsstaat. Ze biedt constitutionele garanties voor de institutionalisering van de liberale vrijheidsrechten (subjectieve rechten, inclusief eigendomsrechten, staatsburgerrechten, recht op eerlijke rechtsspraak) en de democratische participatierechten (stemrecht, recht van vereniging, persvrijheid), alsook van de sociale gelijkheidsrechten die moeten waarborgen dat de materiële voorwaarden voor het genot van het fundamentele recht op private en publieke autonomie minimaal vervuld zijn.

Met de rechtsstatelijke institutionalisering van de grondrechten ontstaat een formele organisatie die beschikt over legislatieve, executieve en juridische macht. Habermas behartigt het principe van de scheiding der machten en legt vooral de nadruk op de noodzaak om de legislatieve van de executieve macht te scheiden. Politiek is immers geen technische, maar in eerste instantie een moreel-praktische kwestie. Evenals het recht moet ook de staatsmacht gelegitimeerd en gecontroleerd worden door de publieke opinie (de vierde macht). Habermas verwerpt de cynisch-realistische visie van Luhmann. Het politieke systeem is geen autopoëtisch zelf-referentieel gesloten systeem. De administratieve macht kan en mag zichzelf niet reproduceren, maar moet telkens weer gevoed worden door de 'communicatieve macht' van de openbaarheid (Arendt). Via het rechtsmedium, dat communicatieve macht omzet in legitieme administratieve macht, blijft het staatsapparaat continu verankerd in de leefwereld. Ook dat is nieuw. De these van de ontkoppeling van het systeem en de leefwereld wordt nu aangevuld door de these van de terugkoppeling van de administra-

tieve macht aan de communicatieve macht. Het recht is niet alleen constitutief voor het machtsmedium, het recht is nu zelf ook een medium dat tussen de publieke sfeer en het politieke systeem bemiddelt.

In de diskurstheorie van het recht wordt de rechtsstaat gepresenteerd als de belichaming van de volkssoevereiniteit. Als we echter overstappen van de politieke filosofie naar de sociologie wordt het begrip van het maatschappelijk zelfbestuur problematisch. De staat verschijnt dan immers niet als het centrale reguleringsorgaan van de maatschappij, maar als een subsysteem naast andere subsystemen. Moderne functioneel gedifferentieerde maatschappijen zijn te complex om centraal bestuurd te worden. De utopie van de radicale democratie heeft afgedaan volgens Habermas. De projectie van de 'ideale gesprekssituatie' op macro-niveau doet geen recht aan het systemische aspect van de maatschappij. De maatschappij is zowel systeem als leefwereld. Het volstaat om het model van de communicatieve vermaatschappelijking logisch door te denken en de onvermijdelijke systeemcomplexiteit doemt op aan de horizon.

De complexiteit van de moderne maatschappij aanvaarden betekent volgens Habermas echter niet dat men daarom ook de vervreemdende verzelfstandiging van haar subsystemen op de koop toe moet nemen. Nee, de koloniserende subsystemen moeten gedomesticeerd worden en de communicatieve macht moet tegen de illegitieme verzelfstandiging van de macht gemobiliseerd worden. De zelfregulerende markt en het staatsapparaat moeten onderworpen worden aan de democratische tegensturing van de publieke opinie tot op het punt waar de democratisering de efficiëntie en de productiviteit dreigt aan te tasten. Habermas' project van de democratisering is dus radi-

caal - omdat het de strijd aanbindt met elke vorm van illegitieme verzelfstandiging-, maar het is ook reflexief en zelfbegrenzend - omdat het de complexiteit van de media-gestuurde subsystemen wil behouden. De politieke strategie die Habermas voorstelt is dus offensief: het gaat om het testen van de limieten van de radicale democratisering die realiseerbaar is onder de gegeven omstandigheden van een functioneel gedifferentieerde maatschappij.

Die interpretatie is evenwel radicaler dan die van Habermas zelf. Inderdaad, niet-tegenstaande de kritiek van Honneth, McCarthy, Bader, Kunneman en anderen, rept Habermas nog steeds met geen woord over de interne democratisering van de politieke en economische formele organisaties. In de bureaucratie en het bedrijf geldt de wet van de efficiëntie zonder meer. Daar gaat de macht als het ware boven het recht. De democratisering wordt door Habermas uitsluitend in politieke zin opgevat. Het gaat hem niet om directe democratie, maar om de terugkoppeling van de politieke besluitvorming aan de deliberatieve meningsvorming in de openbare sfeer. 'De publieke opinie heerst niet' - ze kan als zodanig geen directe invloed uitoefenen op de administratieve en economische besluitvorming, maar ze kan wel de uitoefening van de macht in een bepaalde richting kanaliseren. De besluitvorming vindt derhalve niet plaats in de publieke sfeer, maar de openbaarheid kan volgens Habermas wel een indirecte, doch werkzame invloed op de politieke besluitvorming uitoefenen doordat ze de argumenten die daarbij een rol spelen discursief bewerkt en systematisch de voorrang geeft aan het algemene boven het particuliere belang.

Volgens Habermas is het dus de taak van de openbaarheid om de politiek te moraliseren. Enerzijds moet ze er voor zorgen

dat het recht niet botst met de moraal en dat de politici morele kwesties niet herleiden tot strategische kwesties, die dan door een compromis kunnen worden opgelost. Anderzijds moet ze erop toezien dat de wetgeving niet wordt gedelegeerd aan de administratie en dat de experts niet zelf de doelstellingen gaan bepalen door de programma's van de verzorgingsstaat in eigen regie te nemen. De 'vierde macht' moet dus niet alleen politiek gemobiliseerd worden om het liberale gevaar van de onderdrukking van universaliseerbare belangen af te wenden - gevaar dat opdoemt wanneer men politiek denkt en bedrijft volgens het marktmodel (*bargaining*) -, maar ook om het technocratische gevaar van de juridificering van de leefwereld en de cliëntelisering van de burger af te weren - gevaar dat opdoemt wanneer het staatspaternalisme en de therapeutocratie hoogtij vieren.

INKOMEN ZONDER ARBEID EN ARBEID ALS INKOMEN

Ton Korver

Recensie van: R.J. van der Veen, Between exploitation and communism. Explorations in the Marxian theory of justice and freedom. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1991, 424 p.

Ooit bezat ik een speldje van een destijds verboden Zuidafrikaanse vakcentrale, de SACTU. De tekst van het speldje was "an injury to one is an injury to all". Ik las dat als een variatie op de uitspraak dat de vrije en volledige ontplooiing van elk individu afhankelijk was van de dito ontplooiing van elk ander individu. Nu, na lezing van het boek Van der Veen, ben ik daar niet zo zeker meer van. Mensen geen schade be-